

PITI SÁNDOR

A pszichikai kényszer

A címül választott „pszichikai kényszer” szókapcsolatot abból a tájékoztatóból kölcsönöztem, amelyet az amerikai hatóságok a terroristagyanús személyek kihallgatása során útmutatónak tekintettek, és amelyben „*psychical pressure*” kifejezéssel illették a nemzetközi közvélemény által kínzásnak tartott módszerek egy részét. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik ítélete alapján ebbe a fogalomkörbe olyan nyomásgyakorlás tartozik, amely a szellemi, lelki szenvedés okozásával félelmi, szorongási állapotot vált ki, közvetlenül a testi integritás sérelme nélkül az egyén akaratí szabadságát korlátozza, és súlyos szellemi, pszichikai zavarokhoz vezet.

A kínzás önmagában évszázadokon keresztül elkerülhetetlen része volt a büntetőhatalom eszköztárának, gyakran szolgált segítségként a büntetőeljárás nyomozati szakaszában. Mindazonáltal kevesen gondolták volna, hogy a múlt században tapasztalt visszafordíthatatlan jogfejlődést, a kínzást, valamint a megalázó és embertelen bánásmód minden formáját tiltó nemzetközi egyezmények elfogadása után, még napjainkban is aktuális a kérdés. Még mindig nagy számban vannak olyan országok, ahol történeti természetességgel nyúlnak ezekhez az eszközök-höz, jóllehet ezeknek az államoknak a többsége nem éri el a jogállamiság minimális kritériumainak szintjét. Az igazán meglepő fejlemények azokban a jogállamokban – Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok stb. – következtek be, amelyek a XX. század második felében már példaként szolgáltak mások számára; a közelmúltban ezekben az országokban éles viták bontakoztak ki „a fizikai és pszichikai nyomásgyakorlás” legalitásának elvi lehetőségéről.

Kérdésként vetődik fel, hogy a jogállami igazságszolgáltatás milyen eszközöket alkalmazhat a sajátos normaértelmezés következtében. A pszichikai ráhatások különböző formáinak lehet-e bármilyen legitímációs alapjuk a büntetőeljárásban? Megengedhető-e olyan pszichikai kényszerítő eszköz vagy egyéb kényszerítő intézkedés alkalmazása, amely jogállamban tilalom alatt áll ugyan, de a „jogos védelmi helyzet” miatt mégis alkalmazható? Hogyan ütközhetnek a bűncselekmény terheljének és áldozatának alkotmányban nevesített alapvető emberi jogai? Lehet-e az alapjogok (például az emberi életre, illetve az emberi méltósághoz fűződő jog) között bármiféle sortrendet felállítani, és a büntetőeljárás során egyfajta fontossági sortrendet szem előtt tartva végezni az eljárási cselekményeket? Megenged-

hét-e rendkívüli helyzetben, hogy az állam nevében eljáró személy természetjogi elvekkel magyarázza jogellenes tettét?¹ Miért lehetséges, hogy azonos tényállás-elemek mellett, nemzetközi vonatkozású ügyekben, a büntetőeljárások nyomán gyökeresen különböző ítéletek születnek Európában vagy az Egyesült Államokban? A cikk e kérdésekre keresi a választ.

A Daschner-per Németországban

A *Daschner-per* néven Németországban ismertté vált büntetőeljárás a frankfurti tartományi bíróság egyik büntetőtanácsa előtt zajlott *Wolfgang Daschner*, a frankfurti rendőrség helyettes vezetője, valamint egyik beosztottja ellen. *Daschner* a német btk. 357. §-ában szabályozott tényállás-elemek megvalósításával vádolták, amely szerint bűncselekmény elkövetésére vette rá beosztottját, aki ellen hivatalos eljárás során tanúsított kényszerítés² volt a vád.

2002. szeptember végén *Magnus Gäfgen*, a frankfurti Goethe Egyetem jogi karának hallgatója lakására csalta a 11 éves *Jakob von Metzler*t, a Frankfurtban működő egyik legrégebbi magánbank tulajdonosának gyermekét. Ürügyként szolgált, hogy Gäfgen ismerte a Metzler családot, a gyermek nővéréhez korábban szoros kapcsolat fűzte. Gäfgen előre kitervelt szándékkal még a lakásban megfojtotta a fiút, és a holttestet gépjárműve csomagtartójában helyezte el. A holttest elrejtésére a közelben lévő tóba nyúló stég alatt talált megfelelő helyet. Az odavezető úton útba ejtette a Metzler család villáját, és a gyermek szabadon engedéséért egymillió euró váltságdíjat követelő levelet helyezett el a bejárat közelében. Két nap múlva a megjelölt éjszakai órában a Metzler család egy villamosmegállóban hagyta a váltságdíjat, amelyet Gäfgen maga hozott el. A rendőrség a legmodernebb eszközök bevetésével mindvégig figyelte az eseményeket, de – remélve, hogy a fiú szabadon bocsátására közvetlenül ez után sor kerül – egy ideig még nem vette őrizetbe az elkövetőt.

A következő napon Gäfgen a közeli autókereskedésben gépkocsit vásárolt, és költekezni kezdett. Mivel a tús szabadon engedésére semmilyen intézkedést nem tett, ezért őrizetbe vették. Gäfgen a kihallgatás legelején már elismerte ugyan az emberrablást, de nem volt hajlandó elárulni, hol tartja fogva a gyermeket. A nyomozó hatóság érzékelte, hogy az elrabolt fiú már több napja ellátatlan, különböző megoldásokat mérlegelt Gäfgen ellenállásának megtörésére. Hessen tarto-

¹ Niklas Luhmann: Gibt es in unserer Gesellschaft noch unverzichtbare Normen? Heidelberg, 1993

² *Nötigung* [240. § StGB]; Magyarországon a Btk. 227. §-ban meghatározott „kényszervallatás”, illetve a 174. § „kényszerítés” meríti ki az elkövetési magatartást.

mány egyik legnagyobb rendőrségi erőt felvonlató keresési akciója indult – eredménytelenül. Felvetődött az érzelmi ráhatás lehetősége, az elkövetőt családtagjaival kívánták szembesíteni, de az idő múlásával erre már nem kerülhetett sor.

Daschner felügyelő annak tudatában, hogy a gyermek közvetlen életveszélyben lehet, mintegy utolsó lehetőségként beosztottján keresztül közölte a terhelttel, hogy „közvetlen kényszeri” fognak vele szemben alkalmazni. Gäfgen későbbi tanúvallomása szerint azt is elmondták, hogy „olyan fájdalmakat fog nemsokára elszervenvedni, amit még életében nem érzett”. E célból már úton van helikopterrel egy specialista, aki a „beavatkozást” nemsokára végrehajtja rajta. A későbbiekben Gäfgen vallomásában az is szerepelt, hogy „két négerrel akarták egy cellában elhelyezni, akik majd szexuális érdeklődést mutatnak iránta”. A felügyelők végig tagadták a vádakat, vallomásuk szerint sem „négekkel”, sem kínzásra specializált szakemberrel nem fenyegették. Végig az elkövető lelkiismeretére kívántak hatni. Érzékeltették vele, ha a gyermek meghal, a pillantása „végigkíséri” hátralévő életét. Gäfgen a kínzással fenyegetés hatására árulta el, hogy hol rejtette el a rendőrség által még mindig életben remélt gyermeket. Természetesen a „szabadítási akció” folyamán már csak a holttestre lelt rá a hatóság.

Daschner tisztában volt azzal, hogy az utolsó órákban tett több lépése a jogállami keretek határát súrolta, részletes feljegyzést készített minden lépéséről. Az ezekben a jegyzetekben leírtak is bizonyítékul szolgáltak az ellene folytatott büntetőeljárásban.

A bíróság hivatali visszaélés és kényszervallatás bűncselekményekben bűnösnek találta a vádlottakat, és figyelmeztetésben részesítette, valamint pénzbüntetésre ítélte őket – a végrehajtást azonban felfüggesztették. Az indokolásban megállapítják, hogy a vádlottak cselekménye a német alkotmány 1. és 104. cikkébe³, valamint az Európai emberi jogi egyezmény 3. cikkébe⁴ ütközik. Emiatt több kihallgatási jegyzőkönyvet, az ezekről készült feljegyzéseket és leiratoakat nem lehetett felhasználni a Gäfgen elleni bizonyítási eljárásban.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt elkövető megbánva tettét, létre kívánt hozni egy alapítványt, amely a bűncselekmény áldozatává váló gyermekek rehabilitációját tűzte ki céljául. Az illetékes felügyeleti szerv megállapította, a bejegyzés ebben az esetben jó erkölcsbe ütközne, így megtagadta azt. Ez után az elkövető 2005-ben egyéni panaszt terjesztett elő a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságához, ennek tárgya a pszichikai kényszer elszervenvedése, az ellene irányuló kínzással történő fenyegetés volt. Megfogalmazása szerint „ez Németország

3 A német alkotmány 1. cikke az emberi méltóság sérthetlenségét deklarálja, míg a 104. cikk arról rendelkezik, hogy a fogva tartott személyeket sem fizikai, sem pszichikai módon nem lehet kínozni.

4 Az egyezmény 3. cikke a kínzás tilalmáról rendelkezik.

háború utáni történetének legsúlyosabb ismertté vált esete, amelyben bizonyítottan sértették meg az emberi jogokat és hágták át a kínzás tilalmát”. Az előzetes várakozások szerint Gáfgennek nagy esélye volt, hogy a bíróság helyt ad beadványának (a strasbourgi döntést a tanulmány Emberi Jogok Európai Bíróságát bemutató fejezetében ismertetem).

A Daschner-ügyből kiindulva érdemes vizsgálat tárgyává tenni, hogyan értékelhető az emberi méltósághoz fűződő jog és az ebből is levezethető kínzás abszolút tilalmának gyakorlata Németországban, illetve a strasbourgi bíróság viszonylatában.

Alkotmányos megközelítés

Az alkotmányjogászok az alkotmányokban nevesített alapjogok többfajta csoportosítását alakították ki, ami nemzetközi viszonylatban is elfogadottnak tűnik. A személyhez fűződő jogok; a politikai jogok; a gazdasági, szociális, kulturális jogok csoportosítási szempont mellett kialakult egy úgynevezett értékrendi csoportosítás. Az értékrendi alapon történő különböző csoportba sorolás a jogok egészére bizonyosan nem alkalmazható, de kétségtelenül megállapítható, hogy az élethez és az emberi méltósághoz fűződő jogok elsődleges és kiemelt szerepét senki nem vitatja. A nemzetközi szerződésekben és egyezményekben ez az elv tükröződik, ezeknek az említett abszolút jogoknak (élethez és emberi méltósághoz való jog; kínzásnak, kegyetlen, embertelen bánásmódnak való alávetés tilalma stb.) még rendkívüli állapotban is maradéktalanul érvényesülniük kell.

Számos esetben elkerülhetetlen azonban az alapjogok korlátozása: az egyén mozgásszabadsághoz és a tartózkodási hely szabad megválasztásához fűződő joga gyakran ütközik mások gyülekezési jogának gyakorlásával. A magyar Alkotmánybíróság ezekre az esetekre dolgozta ki a szükségességi és arányossági tesztet⁵, amely összhangot mutat a kapcsolatos nemzetközi dokumentumok normáival. Más a helyzet az úgynevezett abszolút alapjogok tekintetében, ahol semmilyen korlátozás sem engedhető meg.

A német alkotmány

A német alkotmányt 1949 májusában hirdették ki, megalkotásában és létrejöttében meghatározó szerepük volt a Németország nyugati felét megszálló hatalmaknak

⁵ Sári János: Alapjogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 44. o.

– elsősorban az Egyesült Államoknak. Az amerikai diplomácia még a NATO küszöbönálló megalapítása előtt rendezni kívánta ezt a kérdést. A náciizmus kézzelfogható közelsége indokolta, hogy az öt részből álló alkotmányban a bevezető után már az 1. fejezetben találjuk az alapjogi katalógust és annak is az 1. cikkében az emberi méltósághoz kapcsolódó alapvető jogokat.

„1. cikk

(1) Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelmezése kötelező minden állami hatalom számára.

(2) A német nép ezért elismeri, hogy a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok képezik az alapját a világon minden emberi közösségnek, békének és igazságosságnak.

(3) Az alább felsorolt alapjogok, mint közvetlenül hatályos jog, kötik a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.”⁶

Az emberi méltósághoz kapcsolódó jogok kiütetett szerepét tovább fokozza, hogy az alkotmány olyan megváltoztatása, amely az 1. cikkben megállapított alapelveket érintené, nem megengedett.⁷ Jellemző ezen alapjog elsődlegességére, hogy az élethez és a testi épséghez való jog csak a 2. cikk (2) bekezdésében jelenik meg.⁸ Az alkotmányban nem található olyan kifejezett rendelkezés, amely a kínzás tilalmáról szólna, de a sérthetetlen emberi méltóság elve magában foglalja a kínzás tilalmát is. A német alkotmánybíróság több ítéletében szintén korlátozhatatlan, abszolút értékű alapjogot értelmezte az 1. cikkben megfogalmazottakat, amelyet a demokratikusan felépülő társadalmak legfontosabb értékének tekint. Ezen alapjog tartalmát vizsgálva megállapítható, hogy ez az érintett személyiségének, emberi mivoltának, autonómiájának olyan belső lényegét jelenti, amely nem vonható mások befolyása alá, és amely további részjogokat ölel fel. Az emberi méltóság sérthetlenségének abszolút jellege jelenik meg a Daschner-perben született ítéletben, és ennek szellemiségét képviselik a vonatkozó nemzetközi szerződések is, mint például az Emberi jogok európai egyezménye.

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a német alkotmánybíróság is kidolgozott egy módszert, amelyet az alkotmányos alapszabályok ütközésénél alkalmaz. Az úgynevezett „gyakorlati összhang” elméletét Konrad Hesse⁹ dolgozta ki, és a későbbiekben ezt vette át több európai ország, egyebek között Portugália és Fran-

⁶ Trócsányi László – Badó Attila (szerk.): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005, 725. o.

⁷ Uo. 750. o.

⁸ Uo. 726. o.

⁹ Konrad Hesse 1975 és 1987 között alkotmánybíróként tevékenykedett, nevéhez fűződik az úgynevezett praktische Konkordanz-elmélet. http://de.wikipedia.org/wiki/Konrad_Hesse

ciaország is. Kiemelendő, hogy ez az elmélet kizárja az emberi méltósághoz fűződő jog bármilyen korlátozhatóságát, mindamelllett az emberi méltósághoz fűződő alapjog és az emberi élethez való jog a német alkotmányértelmezés szerint sajátos viszonyban áll egymással.

Meglepőnek tűnhet – amit már az alkotmány felépítése is tükröz –, de Németországban általánosan elfogadott az a nézet, hogy az emberi méltóság sérthetlenségéhez fűződő alkotmányos alapjog az emberi élet védelméhez fűződő jog felett áll. Mindezt azért is lehetne ellentmondásosnak tekinteni, mert maga az élet tekinthető a méltóság hordozójának, és az emberi élet hiánya esetén nem beszélhetünk az ahhoz kapcsolódó emberi méltóságról. Mégsem véletlen, hogy az alkotmány a két alapjogot két különböző cikkben szabályozza, és amíg az emberi méltóság „sérthetetlen”, addig a 2. cikk alapján meghatározott feltételek fennállása esetén sor kerülhet az élettől való megfosztásra is. További védelmet nyújt az emberi méltóságról szóló rendelkezésnek, hogy még az alkotmány módosításával sem változtatható meg.

Az alkotmány megalkotásakor számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a súlyos bűncselekmények megakadályozásához elengedhetetlenül szükséges a jogsértők élethez való jogának korlátozása, mindamelllett a náci rezsim árnyékából kilépve olyan végső határvonalat kívántak húzni, amely semmilyen körülmények között nem léphet át. Ez a határvonal nem az emberi élethez kapcsolódik, hanem magához az emberi méltósághoz. A tűszokat ejtő bankrablót a rendőrség jogszabályi kérétek között az életének elvételével ártalmatlaníthatja, de emberi méltóságát, kegyeleti jogát nem sértheti. A német alkotmánybíróság ítéletei egységesen képviselik ezt az értelmezést. Ennek azért is van nagy jelentősége, mert Németország második világháború utáni történelmében több alkalommal konfrontálódott a terrorizmus brutalitásával.

A *Baader–Meinhof-csoport*, a *Vörös Hadsereg Frakció* (RAF) számtalan merényletet hajtott végre állami intézmények és hivatalos személyek ellen. Terrorakciók repülőgépek ellen, vagy 1972-ben a müncheni olimpián a palesztinok által elkövetett brutális gyilkosságok mind részei a német történelemnek, de igazán határozott formában mindez soha nem vetette fel az alkotmányos alapjogok korlátozásának lehetőségét. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, meg kellett változnia a korszellemnek, és ez a változás termelte ki azt a következő fejezetben bemutatott jogszabályt is, amellyel kapcsolatban a német alkotmánybíróságnak kellett határoznia.

A német alkotmány 92–94. cikke szabályozza az alkotmánybíróság feladatkörét, és e rendelkezésekre építve külön törvény¹⁰ határozza meg működésének kere-

¹⁰ <http://dejure.org/gesetze/BVerfGG>

teit. A bíróság mintául szolgált Magyarországon a rendszerváltozás után, így számos tekintetben párhuzam vonható a két intézmény között. Mindamellett Németországban 1951 szeptemberében megszülettek az első döntések, tehát a szervezet mintegy negyven évvel hosszabb működést tudhat maga mögött. Ez időszak alatt számos ítéletében részletesen értelmezte a nevesített személyhez fűződő jogokat, így az emberi méltóság sérthetlenségének vetületeit is.

Gyakran állhat elő olyan helyzet, amikor két olyan azonos alapjog ütközésére kerül sor, amelyek között semmiféle sorrendiség nem állapítható meg. Ha két személy emberi méltósága kerül konfliktushelyzetbe, akkor ez csak az egyik sérelmével oldható fel. A jogi szakirodalom többször elemezte a kérdés elvi vetületeit. Egyik kisegítő szabályként alkalmazhatónak tűnhet az a megoldás, hogy konfliktushelyzetekben annak az emberi méltóságát lehet korlátozni, aki vétkes módon, önmaga idézte elő a konfliktust. Tehát a gyermekrabló emberi méltóságához fűződő joga ebben az esetben háttérbe szorulna az elrabolt gyermek azonos jogához képest. Egy másik kisegítő szabály lehetne a kvantitatív, azaz mennyiségi összehasonlítás módszere. Ebben az esetben, ha egy csoport emberi méltóságának sérelme csak egy másik csoport azonos jogának egyidejű sérelmével oldható fel, akkor a számszerűleg nagyobb létszámú csoport kerülhet kedvezőbb helyzetbe.

Az alkotmánybíróság ítéleteiben több alkalommal foglalkozott az előbbi kérdésekkel. Az indokolások általános ismertetése helyett érdemes egy a közelmúltban kialakult vitát és az azt lezáró ítéletet részletesebben elemezni, hiszen ez kiváló mintául szolgálhat az alapjogi védelem határainak kijelölésére, egyszersmind jól szemlélteti azokat a társadalmi igényeket is, amelyek változásokat sürgetnek.

Az emberi méltóság sérthetlensége a gyakorlat tükrében

A német szövetségi törvényhozás 2005 januárjában fogadta el azt a törvényt, amely a légi közlekedés biztonságának részleteit rendezte.¹¹ A törvényhozók szem előtt tartották a kép lebegett, amikor 2001. szeptember 11-én az Egyesült Államokban terroristák az ismert módon négy személyszállító repülőgépet kerítettek hatalmukba, és óriási fegyvereként használva, saját maguk és az utasok életét feláldozva, kísérelték meg velük a lehető legnagyobb pusztítást végrehajtani. A Németországban elfogadott törvény felhatalmazása szerint, abban az esetben, ha esetleges gépeltérítők kerítenének hatalmukba utasszállító gépeket, és szintén fegyverként használva kísérelnének meg terrorista cselekményeket végrehajtani velük a

¹¹ LuftSiG <http://www.gesetze-im-internet.de/luftsig/index.html>

Német Szövetségi Köztársaság objektumai és polgárai ellen, nos ekkor végső esetben a szövetségi védelmi miniszter utasítást adhat a gépek lelövésére. Az alkotmánybíróság a hozzá benyújtott alkotmányjogi panasz alapján utólagos normakontroll keretében vizsgálta a rendelkezéseket, és határozatában¹² megállapította az alkotmányellenességet (az ítélet értékelése magyarul is megjelent¹³).

A bíróság kimondta, hogy a vitatott rendelkezés – egyebek között – az alkotmány már ismertetett 1. cikkébe ütközik; az érintettek élete az állam cselekvésétől függő pusztá tárgygyá válik, ahol élet és halál kérdése mennyiségi szempontok alapján dől el. Végső esetben előfordulhat, hogy a repülőgép lelövésével az állam szándékosan feláldozza az utasokat, ha a szövetségi védelmi miniszter úgy értékeli a rendelkezésére álló információkat, hogy a gépen utazók élete úgyis véget ér a becsapódással, vagy az egyébként fenyegető veszteségekkel összehasonlítva még ez lenne a kisebb áldozat. A bíróság leszögezi: az állam nem úgy védheti meg állampolgárai életét, hogy esetlegesen kevesebb számú állampolgárt (értve ezen a legénységet és az utasokat) szándékosan feláldoz. Az életet az élettel szemben olyan mérce alapján összehasonlítani és közöttük sorrendet felállítani, hogy hányan vannak az egyik oldalon és hányan a másikon, egyszerűen megengedhetetlen. A törvényi rendelkezés olyan magyarázata, amely az utasok élethez való jogát azáltal relativizálja, hogy ők már egy támadófegyver (mármint a repülőgép) részei, azért is elfogadhatatlan, mert ez figyelmen kívül hagyja az utasok emberi méltósághoz való sérthetetlen jogát, és pusztá tárgyagnak tekintti őket.

Az alkotmánybíróság véleménye szerint a törvény abban az esetben nem ütközik az alkotmányi rendelkezésbe, ha a legvégső intézkedésre, azaz a repülőgép lelövésére csak akkor kerülhetne sor, ha a fedélzeten kizárólag olyan személyek tartózkodnának, akiknek a géprablás tulajdonítható. Emberi méltósága minden személynek van, függetlenül korától, testi vagy szellemi képességétől, illetve bármely egyéb tulajdonságától. Ettől senkit nem lehet megfosztani, ez nem függhet a repülőgép utasai esetében a várható rövid élettartamtól és kilátástalan helyzettől, az állam emberi méltóság védelmére irányuló kötelezettsége az emberi létezés teljes tartamára fennáll.

A törvényhozás (Bundestag), a német szövetségi kormány, a bajor és a hesseni tartományi kormány és még további szervezetek fejtették ki véleményüket a légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos határozathozatali eljárásban.

¹² BvR 357/05.

http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/_fs20060215_1bvr035705.html

¹³ Horváth András: A német Alkotmánybíróság a légtérbiztonsági törvényről. Fundamentum, 2006/1.

<http://157.181.181.13/dokuk/06-01-13.pdf>

A Bundestag véleménye szerint a vitatott törvényi normával már csak azért sem sérül az emberi méltóság, mert nem az állam az, amely az utasokat a repülőgépen tárgyakká degradálja, hanem azok, akik a gépet hatalmukba kerítve nemcsak a fedélzeten lévőket gyilkolják meg, hanem őket felhasználva további emberéleteket kívánnak kioltani. Az alkotmány 1. cikkében lefektetett értékek megsértésével éppen akkor vádolható az állam, ha az érintettek alanyi minőségét figyelmen kívül hagyva engedi, hogy visszaéljenek azzal az értékkel, amely az ember emberi mivoltából fakad.

A kormány álláspontja szerint az állam alkotmányból fakadó védelmi kötelezettsége minden emberi élet esetén fennáll. Ha valamely személy élethez való joga kivédhetetlen ütközésbe kerül más személy azonos jogával, akkor a törvényhozó kötelezettségei közé tartozik, hogy meghatározza az emberi élet védelméhez szükséges teendőket és intézkedéseket. A repülőgép utasainak élethez és emberi méltóságához fűződő jogába történő aktív beavatkozás az állam részéről rendkívüli súllyal bír, de ez az egyes személyek szempontjából nem jelent sorrendiséget az állam életvédelmi kötelezettsége tekintetében.

Végezetül egy másfajta, a németországi viszonyoktól független értékelés: a büntetőjog normáinak szempontjából megközelítve és feltéve – de meg nem engedve –, hogy a repülőgép lelövésére mégis sor kerül, akkor a repülőgépet lelövő személy cselekményét különböző módon lehet értékelni az ártatlan utasok és a géprablók életének kioltása szempontjából. Ha jogszabályi felhatalmazás mellett kerül sor a gép megsemmisítésére, akkor a terroristák vonatkozásában ezt jogos védelmi helyzetnek, míg az utasok esetén végszükségnek lehetne tekinteni – állapítja meg egy Magyarországon született értékelés.¹⁴

A légi közlekedés biztonságával kapcsolatos említett alkotmánybírói határozat és az annak létrejötte során folytatott eljárás, az ott elhangzott érvek és ellenérvek híven kifejezik azt a változást, amely a kérdés gyakorlati és elméleti megítélésében bekövetkezett. A súlypontok eltolódásával a téma érinthetlensége megszűnt, és előtérbe került a részletesebb szabályozás igénye.

Az emberi élet és méltóság védelme más jogszabályokban

Az alkotmányokban nevesített alapjogok mértékül szolgálnak a törvények hierarchikus viszonyában az alkotmány alatt elhelyezkedő jogszabályok esetén, az ellentétes rendelkezés egy alacsonyabb szintű jogszabályban kizárt. Ennek garantálását

¹⁴ Gellér Balázs József: Terrorizmus és jogkorlátozás. *Fundamentum*, 2005/3., 84. o.
<http://157.181.181.13/dokuk/05-03-06.pdf>

is szolgálja az alkotmánybíróság, illetve a hasonló jogkörrel felruházott más szerv normakontroll hatásköre. Így megállapítható, hogy az alkotmányi rendelkezések szintjén deklarált abszolút értékű és korlátozhatatlan élethez és emberi méltósághoz való jog az alacsonyabb szintű jogszabályok szintjén is tükröződik. Ezen a ponton azonban érdemes egy rövid kitérőt tenni.

Az élethez való jogból következik, hogy az állam nevében fellépő, közfunkciót ellátó személyek nem rendelkezhetnek az emberi élet felett, és önkényesen nem foszthatnak meg senkit attól. Mindazonáltal az élethez való jogból nem következik, hogy az ember semmilyen körülmények között nem fosztható meg az életétől, hiszen erre sor kerülhet meghatározott törvényi felhatalmazás alapján. A magzati élet védelmének elve a számos országban elfogadott abortusz esetén „csak” az anya önrendelkezési jogával ütközik, mégis gyakran előfordul törvényben szabályozott keretek között a terhesség megszakítása. A halálbüntetés és az eutanázia kérdéskörétől eltekintve sok olyan terület maradt, ahol az állami és társadalmi önvédelem az élethez való jogot érinti. Háborús konfliktusok esetén „megengedett” az ellenséges katonák életének kioltása. A bűnözés elleni küzdelem közben, a rendőrségi törvényekben meghatározott esetekben, a büntetés-végrehajtás során meghatározott feltételek megléte esetén engedélyezett a fegyverhasználat és ennek következményeként akár az emberi élet kioltása. Előfordulhat olyan helyzet is, amikor nem az állam intézményei nevében fellépő magánszemély oltja ki más ember életét. A későbbiekben vizsgáljt jogos védelmi helyzet, illetve végszükség büntethetőséget kizáró ok, valamint meghatározott feltételek megléte esetén a büntetés korlátlanul enyhíthető.

Felvetődhet a kérdés, az emberi méltóság sérthetetlenségéhez fűződő alapvető jog érvényesülése mellett található-e olyan „kivétel”, amely lehetővé tenné e jog valamiféle korlátozását és másfajta megközelítését. A Daschner-perben például vizsgálat tárgya volt a Hessen tartományban hatályos rendőrségi törvény.¹⁵ Az abban megfogalmazottak szerint nem illeti meg a hallgatás joga azokat a személyeket, akik maguk idézték elő azt a súlyos veszélyhelyzetet, amelyet vallomásuk felhasználásával el lehetne háritani. Itt is érvényesül azonban az önvádra kötelezés tilalmának elve, tehát nem lehet senkit olyan vallomástételre kötelezni, amellyel önmagát bűncselekmény elkövetésével vádolná. A törvény még ez alól is tesz kivételt: ha a védendő jogtárgy olyan súlyú, mint például az emberi élet, vagy szabadság, akkor a vallomástétel kötelező. (Más kérdés, hogy a vallomásban elhangzottakat kizárólag a jogtárgy azonnali védelmében szabad felhasználni, és egy későbbi büntető-eljárásban ez a bizonyítékok sorából kizárt.) Az előbbiek érvényesülése érdekében

¹⁵ Hessisches Gesetz über die öffentliche Sicherheit und Ordnung (HSOG).

a törvény három eszközt enged a rendőrségnek, amelyeket fokozatosan alkalmazhat. Végző esetben a fizikai erőszak is megengedett, bár a törvény itt is tesz egy kivételt: olyan közvetlen erőszak alkalmazása nem valósulhat meg, amelynek célja a vallomástétel elérése.

Az egyéb széles körben ismert és az állami szervek által alkalmazott kényszerintézkedések sok esetben kétségtelenül sérthetik az emberi méltóság bizonyos szegmenseit. A motorozás alkalmazása, vagy éppen a bilincsben történő elővezetés sérthet személyiségi jogokat, mint például a személyes szféra védelmét, vagy a jó hírnévhez való jogot. Vitán felül érzékelhető azonban, hogy ezek azok a területek, amelyeken a jogfejlődés az utóbbi időszakban látványos eredményeket ért el, és ezáltal fokozatosan felépültek azok a jogszabályi gátak, amelyek meghatározzák az emberi méltóságot veszélyeztető intézkedések kereteit.

Az emberi jogok nemzetközi védelme

Az ENSZ közgyűlése 1948. december 10-én elfogadta az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát, amelynek 3. cikke szerint minden embernek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonságához, valamint az 5. cikk alapján senkit sem lehet kínvallatásnak avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.¹⁶ A nyilatkozat jelentőségét kiemeli, hogy elsőként fogalmazta meg az emberi jogok egyetemességét, amely földrajzi kötöttségek nélkül érvényesül és ezáltal mintául szolgál az egyes államok vonatkozásában elvárható normák tekintetében. Erre is építve született meg 1966-ban a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, amely a gyarmati rendszer felbomlásának időszakában egységes mércéül szolgált a részes államoknak. Az okmányban lefektetett elvek ellenőrzésére jött létre az emberi jogi bizottság, amelynek az egyénileg előterjesztett panaszok esetében is van hatásköre.

Az ENSZ égiszén belül 1984-ben írták alá a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetés vagy bánásmód elleni egyezményt. A részes államok arra vállaltak kötelezettséget, hogy hathatósan fellépnek az egyezményben nevesített cselekmények ellen, büntetőpolitikájukban üldözik a kínzás és más embertelen bánásmód minden formáját. A végrehajtás ellenőrzését tíz tagból álló szakbizottság végzi, amely mind egyéni, mind államközi panaszok esetén vizsgálatot folytathat.

¹⁶ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 140. o.

Az európai kontinensen az első jelentős lépésre 1950 novemberében került sor. Ekkor írták alá az Emberi jogok európai egyezményét, amelyben a védett jogok között nevesítették a 2. cikkben az élethez való jogot, valamint a 3. cikkben a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalmát. Az egyezmény alapján jött létre Strasbourgban az Emberi Jogok Európai Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága. A feladatkörök lényeges módosulása folytán a bizottság 1999 végén befejezte működését, innentől a bíróság vett át minden a jogvédelemmel kapcsolatos feladatot. Az Emberi Jogok Európai Bírósága elsősorban nem a tagállamok jogszabályainak kritikai vizsgálatát végzi. Jogköre arra terjed ki, hogy megállapítsa az egyezményben garantált jogok megsértését, és erről határozatot hozzon. A bíróság ítéletek sokaságában állapította már meg, hogy a 3. cikkben megfogalmazott kínzás és embertelen, megalázó bánásmód tilalmát abszolút érvényű jognak tekintji, és nem képzelhető el olyan helyzet, amelyben bárkit ettől a jogától meg lehetne fosztani.

Ehhez a bírósághoz nyújtott be tehát egyéni panaszt a Daschner felügyelő által megvalósított fenyegetés miatt a gyermekgyilkos Magnus Gäfgen, és a bíróság 2007 áprilisában a panaszt egyhangúlag eljárásra alkalmasnak ítélte.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága

Az Európai Unión belül a tagállamok egy olyan folyamat részévé váltak, amely a normák egységesítését indította el. Az európai alkotmány az eredeti formában zsákutcába jutott ugyan, de a folyamat a közösségi jogalkotás egyes részterületein feltartóztatathatatlán. Általánosan elismert szerepet tölt be az egyesülő Európában és az emberi jogok európai védelmének egyik legfontosabb intézményévé vált az Emberi Jogok Európai Bírósága, amely ítéleteivel számottevően hozzájárult a közösségi jogfejlődéshez, és jelentékeny hatással volt a részes államok jogrendszerére.

Az Emberi jogok európai egyezményének 19. cikke alapján jött létre a bíróság, amelynek feladatai között szerepel az egyezmény alkalmazása és értelmezése. A tagállamok az egyezmény ratifikálásával kötelezettséget vállaltak, hogy átültetik és érvényesítik a nemzeti jogrendben az egyezmény rendelkezéseit, de megállapítható, hogy erős készletést éreznek szuverenitásuk érvényesítésére és nemzeti jogszabályaik önálló formálására. A részes államok feladata, hogy a lefektetett jogokat a joghatóságuk alá tartozó minden személy részére szavatolni kötelesek, valamint elfogadják a bíróság ítéletének kötelező erejét, és megszüntetik a jogsértéseket. A bíróság a jogsértés megállapítása után nem határozza meg alapvetően, hogy a nemzeti jogszabályokban miként látja orvosolhatónak a kérdést, de egyre több ítéletében jelezte a szükséges változtatások lehetséges irányát.

Az alapjogi normák, ezen belül az élethez és az emberi méltósághoz való jog, a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalma, a tisztességes eljáráshoz fűződő jog kérdését a bíróság folyamatosan értelmezte az egyezmény alapján, és egységes joggyakorlatot alakított ki. A kínzás tilalmával kapcsolatban a bíróság egyértelműen leszögezte, hogy az alapjogot abszolút értékűnek tekinti, és egyetlen helyzetben sem engedhető meg ennek korlátozása. Ezért is számíthatott bizton sikerre a frankfurti gyermekgyilkos beadványa, hiszen a 15. cikk (2) bekezdése deklarálja, hogy még háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén sem lehet eltérni a 3. cikkben megfogalmazott kínzás tilalmától.

A kínzás értelmezése a strasbourgi ítéletekben

A 3. cikkben lefektetett tömör rendelkezés látszólagos egyértelműsége mellett felvetheti azt a kérdést, hogy mit tekinthetünk kínzásnak és mi eshet a megalázó, embertelen bánásmód fogalomkörébe. A strasbourgi bíróság egyik ítéletében¹⁷ foglalt állást: az embertelen bánásmód – lényege szerint – az érintetteknek, ha nem is feltétlenül testi sérülést, de erős testi és lelki szenvedést okoz. A megalázó bánásmód az áldozatban olyan erős félelmet, lelki gyötrelmet vagy az alsóbbrendűség érzetét kelti, amely alkalmas arra, hogy megtörje ellenállását. A kínzás súlyos és szándékos kegyetlenséget feltételez, de súlyos testi-lelki sérülések nélkül nem állapítható meg. Mindezt a bíróság abban az eljárásban fejtette ki, amikor az Egyesült Királyság a terrorizmus elleni küzdelemben sajátos kihallgatási módszereket alkalmazott Észak-Írországban. (Ezt „öt technikának” hívták, és alvás- és élelemmegvonásból, állandó erős zajból, órákig tartó falhoz állításból, a fej csuklyával történő lefedéséből állt.)¹⁸

A kínzás, valamint a megalázó, embertelen bánásmód elhatárolását és fogalmi értelmezésének különbségét érzékelteti a bíróság *Selmouni v. France*-ítéletében is.¹⁹

Az egyezmény 3. cikkének tartalmát negatív megközelítésben vizsgálhatjuk meg azon ítéletek alapján, amikor Strasbourg nem állapított meg egyezmény sértést. Így a bíróság szerint nem valósult meg a megalázó bánásmód Görögországban, ahol a Jehova tanúi gyülekezethez tartozó diákok esetében napokra felfüggesztették tanulói jogviszonyukat, mert vallási okokból nem vettek részt egy iskolai ünnepélyen, vagy Svédországban sem, ahol az állami gondozásba vétel után a

¹⁷ Ireland v. the United Kingdom judgment of 18 January 1978; <http://teaching.law.cornell.edu/faculty/drw-casebook/docs/Rep%20Ireland%20v%20UK.pdf>

¹⁸ Grád András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélekezésről. HVG-ORAC, Budapest, 2000, 90. o.

¹⁹ http://www.echr.coe.int/Eng/Press/1999/Jul_Aug/Selmouni.eng.htm

gyermeket olyan messze helyezték el szüleiktől, hogy a kapcsolattartás gyakorlatilag lehetetlenné vált.²⁰

A tisztességes eljáráshoz fűződő jogokat az egyezmény 6. cikke tartalmazza, ezek az eljárásjogi garanciák gyakorlatilag felölelik a fontosabb polgári és büntetőeljárás elveket. Megnevezhetők azok az általános követelmények, amelyeknek minden eljárásban érvényesülniük kell, így – egyebek között – idesorolható a bírósági eljáráshoz fűződő jog, a bíróság törvényes létrejötte, valamint függetlensége, pártatlansága, a tárgyalás nyilvánossága. Polgári ügyekben a legtöbb panasz az eljárás ésszerű időtartamára vonatkozóan érkezik a bírósághoz, míg büntetőügyekben az ártatlanság vélelmétől kezdve a vád és a védelem „fegyvereinek” egyenlőségéig számos részterületet fog át a tisztességes eljárás fogalma.

A „fair”²¹ eljáráshoz fűződő jogok tekintetében a bíróság azt az álláspontot alakította ki, hogy az eljárás egészét kell vizsgálat tárgyává tenni. A tisztességes eljáráshoz való jog egészét abszolút érvényűnek tekintik, tehát senkit nem lehet ettől megfosztani és ezzel szemben más alapjog elsőbbsége sem igazolható. A „fair” eljáráson belül azonban már vannak olyan részelemek, amelyek korlátozás alá eshetnek, de csak akkor, ha még egészében garantált marad a tisztességes eljárás egysége. Ez a megállapítás a legsúlyosabb bűncselekmények esetére is érvényes.²² Az egyik állásfoglalás szerint: „A tisztességes eljárás megillet mindenkit, függetlenül attól, hogy mivel vádolják, legyen az csalás, erőszakos közöszlés, gyilkosság vagy terrorcselekmény.”²³ Mindez vonatkozott a Daschner-ügyre is, az emberrabló részéről benyújtott és elfogadott panasz a bíróság döntéséhez vezetett abban a tekintetben, hogy a tisztességes eljárásnak, illetve részelemeinek korlátait milyen mértékben befolyásolja az elkövetett bűncselekmény súlya. A bíróság ítéleteiből kikövetkeztethető, hogy a tisztességes eljárás nem nevesített jogosítványainak korlátozhatósága minden esetben elképzelhető.²⁴ Ebbe a körbe tartozik – ahogy a következőkben látni fogjuk – a hallgatás joga és a bizonyítékok megismerésének lehetősége. Az esetben azonban találhatunk arra is példát, hogy a nevesített jogok sem mindenkor abszolút jogok, például a védelem joga a terhelő tanúkhöz intézett kérdésekkel kapcsolatban, vagy akár a védelem joga is korlátok közé szorítható.²⁵ Esetről esetre

20 Grád András: i. m. 106. o.

21 Kezdetben az angol „fair”, illetve a francia „équitable” szavakat „méltányos”-ként fordították, 1998 novemberétől a bíróság hivatala által kiadott hivatalos fordítás már a „tisztességes” fogalmat tartalmazza.

22 Bárd Károly: Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2007, 61. o.

23 Bárd Károly: A hallgatás ára. Fundamentum, 2005/3., 7. o. <http://157.181.181.13/dokum/05-03-01.pdf>

24 Bárd Károly [2007]: i. m. 58. o.

25 Uo.

dönt a bíróság, melyek azok a jogok a tisztességes eljáráshoz fűződő alapjogok közül, amelyek korlátozása indokolt lehet.

A hallgatás joga

Az Emberi jogok európai egyezményének 14. cikke szerint mindenkinek joga van arra az ellene emelt vád esetén, hogy ne kényszerítsék önmaga ellen tanúskodásra, illetve bűnösségének beismerésére. Mindez a *nemo debet prodere se ipsum* római jogon alapuló elvet fogalmazza meg, amely szerint „senki sem kötelezhető arra, hogy önmagával szemben bizonyítékot szolgáltatson, nem kényszeríthető arra, maga járuljon hozzá elítéléséhez”. „A mentesség egyik funkciója éppen az, hogy garantálja a terhelt fizikai és pszichikai integritását, elejét vegye annak, hogy megfélemlítsék, erőszakot alkalmazzanak vele szemben vagy kínzásnak vessék alá.”²⁶

A büntetőeljárásban általánosan ismert és elfogadott a *Miranda-szabály*, amelynek rendelkezése szerint a terheltet előzetesen tájékoztatni kell a jogairól, így kihallgatása megkezdésekor figyelmeztetni kell arra is, hogy nem köteles vallomást tenni. A hallgatás joga a bíróság egyik ügyben hozott ítéletére²⁷ alapozva a tisztességes eljárás részeleme. Ez természetesen magában foglalja az önvádra kényszerítés tilalmát, a bíróság szerint ennek tartalmi elemei egybeesnek a hallgatás jogával. Kérdésessé vált, hogy hol húzható meg a hallgatás jogának határa. Mi az, amiről a terhelt hallgathat, és miről nem? Függhet-e a vád tárgyává tett cselekmény súlyától az önvádra kötelezés tilalma, vagy ha mégis vallomást tesz a terhelt, köteles-e igazat mondani?

Ha a hallgatás joga a tisztességes eljárás fogalomkörének része, és ha a bíróság a tisztességes eljárás egészét vizsgálja, akkor elképzelhető, hogy a hallgatás joga valamilyen korlát alá essen. Maga az a tény, hogy a terhelt nem él a vallomástétel lehetőségével, már többféle következtetésre vezethet, és vannak olyan jogrendszerek Európában (például Egyesült Királyság), ahol ezt a bíróságok a bizonyítékok között értékelik is. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának egységes ítélkezési gyakorlata szerint a hallgatás joga nem abszolút jog, és viszonylag szűk körben korlátozható. Ez a korlát azonban nem a bűncselekmény súlyához igazodik, hanem elsődlegesen az eljárás különböző szakaszaiban tett vallomás tényéhez és a terhelt által tett kijelentések értékeléséhez kapcsolható.

²⁶ Bárd Károly (2005): i. m. 5. o.

²⁷ Bárd Károly (2007): i. m. 256. o.

Strasbourgi döntés a Daschner-ügyben

A bíróság tevékenységének további bemutatását a Daschner-ügyben megismert gyermekgyilkos panaszával és a közelmúltban megszületett döntés elemzésével érdemes folytatni. Ahogyan azt már részletesen ismertettük, Gáfgen azért fordult Strasbourghoz, mert – megítélése szerint – beismerő vallomását pszichikai kényszer hatására tette, és vallomásának a büntetőeljárásban történő felhasználásával az egész eljárás nem tekinthető tisztességesnek.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának héttagú tanácsa 2008. június 30-án hozott ítéletet.²⁸ A bíróság 6 : 1 arányban döntött, miszerint a panasz előterjesztője alaptalanul állította, hogy az őt érintő eljárás folyamán megsértették az Európai emberi jogi egyezmény 3. és 6. cikkét.

A panaszban Gáfgen a már ismertetett tényekre hivatkozva kifejtette, hogy a rendőrség a kihallgatáskor kínzásnak vetette alá, ezzel sérült az egyezmény 3. cikke, valamint a büntetőeljárásban felhasználták bizonyítékként azokat a vallomásokat, amelyeket a vele szemben alkalmazott pszichikai kényszer hatására tett, így sérültek az egyezmény 6. cikkében lefektetettek is. A meggyilkolt gyermek szülei szintén részt vettek az eljárásban.

Az ítéletben a bíróság tényként fogadta el, hogy a terhellet őrizetbe vétele után a rendőrség munkatársa fizikai kényszer alkalmazásával fenyegette meg és pszichikai nyomásgyakorlást alkalmazott vele szemben. Az ítélet leszögezi, hogy a körülmények nem legitimálhatják az eljárás résztvevőinek cselekményeit. Az alkalmazott módszerek még akkor sem fogadhatók el, ha egy gyermek életének a megmentése a cél; tehát összességében megállapítható a jogsértés az egyezmény 3. cikke tekintetében.

A bíróság meggyőződött arról is, hogy a német igazságszolgáltatási szervek (a frankfurti tartományi bíróság, a német alkotmánybíróság) már megállapították, hogy a tiltott kihallgatási módszer alkalmazása nemcsak a belső jog szerint tiltott, hanem az egyezmény 3. cikkébe is ütközik. Ennek következménye volt a büntetőeljárás a két rendőr ellen, amelynek következtében az illetékes bíróság elmarasztalta a terhelteket. Az egyezmény részes államai nem arra vállaltak kötelezettséget, hogy területükön soha nem fordul elő az egyezményben nevesített jogsértés, hanem arra, hogy mindezzel szemben jogállami eszközökkel fellépnek, és üldözik. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a hivatalos eljárásban elkövetett sérelmeket kiegyenlítette az elkövetőkkel szemben kihirdetett ítélet, mindez elégtételként kell hogy szolgáljon a panaszt benyújtó számára is.

²⁸ http://www.uni-potsdam.de/u/ls_klein/egmr/gafgen.pdf

Az egyezmény 6. cikkével (fair eljárás) kapcsolatos panasz vonatkozásában a bíróság megvizsgálta, hogy a kényszer alkalmazásával szerzett bizonyítékok felhasználása – mint például a terhelt rendőrségi kihallgatásakor tett vallomása – azt a gyanút keltheti, hogy a Gáfennel szemben alkalmazott büntetőeljárás egésze nem tartozhat a fair eljárás fogalomkörébe.

A strasbourgi bírák megállapították, a terhelt frankfurti tartományi bíróság előtt tett vallomása adta az ítélet alapját, és minden más bizonyíték csupán azt a célt szolgálta, hogy alátámassza a vallomás hitelességét. Ezzel szemben Gáfgen azzal érvelt, hogy a rendőrségi kihallgatáson tett első vallomás után a bíróság előtt tett második vallomására csak azért kerülhetett sor, mert felhasználták az első, kényszer hatására tett vallomását. A bírák ezzel szemben bizonyítottak látták, hogy a német bíróságok előtt tett tanúvallomást a terhelt önként, megbánást mutattva tette. A büntetőeljárás ideje alatt mindvégig védő volt jelen, így a terhelt a vele történt konzultáció után választhatott volna más védekezési taktikát, így a bírósági szakban tett vallomás nem tekinthető a kihallgatás során alkalmazott kényszer következményének. A bíróság még érvként említette a korábban ismertetett egyéb bizonyítékokat (tettenérés a pénz átadásakor, gépjármű abroncsnyoma stb.).

Az egyik bírónő mindezekkel szemben ellentétes álláspontot fogalmazott meg, különvéleményét csatolták az ítélethez. *Zdravka Kalaydjieva* bírónő véleménye szerint a strasbourgi bíróság első alkalommal állapítja meg, hogy az egyezmény 3. cikkének megsértésével szerzett bizonyítékok felhasználása nem vezet a „fair” eljárás követelményeinek megsértéséhez.

Kiemeli: a német hatóságok maguk is elismerték, hogy a terhelt szabad akaratát olyan kényszer hatásának vetették alá, amelyek megvalósítják a 3. cikk sérelmét. Nem kérdéses az sem, hogy a bíróság előtt tett későbbi beismerő vallomások és a kihallgatáskor elkövetett jogsértések között megállapítható az összefüggés. Ilyen körülmények között a hivatalos személyek büntetőjogi üldözése csak a közvetlenül elszennvedett jogsértés jogorvoslatának tekinthető. Nem szolgálja azon eljárások elleni hatékony küzdelmet, amelyek során hasonló módszereket alkalmaznak, nem irányul a kényszer hatására született tények orvoslására, és még kevésbé kompenzálja a tisztességes eljárás követelményeinek sérelmét. Mindez olyan veszélyes gyakorlat kialakulásához vezethet, ahol a bűnüldöző szervek a bizonyítékok megszerzéséhez hasonló, a 3. cikkben lefektetett normák sérelmét jelentő módszerek alkalmazhatóságát elfogadhatónak tartják majd, hiszen a jogkövetkezmények, amelyek a hivatalos személyek büntetőjogi felelősségre vonásában vagy fájdalomdíj fizetésében testesülnek meg, eltörpülnek a bűnügy megoldásához köthető morális haszon mellett. A bírónő mindezek alapján a vizsgált ügyben új eljárást lefolytatását tartaná helyesnek.

Érvek a kínzás abszolút tilalma mellett

A Daschner-ügy kapcsán számos szakmai vélemény ütközött. A pszichikai kényszer minden formáját tiltó érvek között szerepelt, hogy a modern államban a jognak korlátozó hatalma van az állami beavatkozással szemben, és ez érvényesül az egyetemes emberi jogok területén is. Az alapjogi garanciák, az emberi méltóság sértetelenségének eszméje hozzájárul az alkotmányos rendhez, így ezen értékek tudatos megsértése az állam részéről az alkotmányos alaprendet kérdőjelezi meg.

Nem engedhető meg kivételek alkalmazása, hiszen az emberi méltóság nem hasonlítható össze más alapjogi értékekkel – még az élethez fűződő joggal sem. Így a súlyos veszélyben lévő személyek helyzete nem indokolhatja a mérlegelést, minden ember méltóságához fűződő joga ugyanakkora abszolút értéket képvisel, közöttük nem lehet sorrendet felállítani. Minden fizikai és pszichikai nyomásgyakorlás üldözendő, és a Daschner-ügyet jellemző körülményeket nem az alkotmányértelmezés egyéni módszerével kell legitimálni. A büntetőjogban kiérlelt jelen vannak azok a szabályok, amelyek rendkívüli enyhítő körülménynek tekintik a szélsőséges helyzetben az emberi élet megmentését célzó, de mégis rossz döntést hozó rendőrfelügyelő cselekményét, és ennek érvényesülnie kell a szankció meghatározásakor. Ha jogalapot talnánk bizonyos esetekben az állam szervei által alkalmazott fizikai vagy pszichikai kényszer alkalmazására, akkor az elmúlt századok töretlen fejlődését kérdőjelezzük meg, és mindez olyan társadalmi és politikai fejleményekhez vezetne, amelyek szélsőséges esetben a totalitárius állam képében csúcsonodnak ki. A terroristafenyegetések kemény próbatétel elé állítják a modern társadalmakat, és a megelőzés, a veszélyhelyzet elhárítása a jogalkalmazó oldaláról számos eszköz lehetőségét felveti. Pontosán ebben a helyzetben nem szabad engedni, és minden eszközzel érvényesülniük kell a sérthetetlen alapjogoknak, hiszen ezek határozzák meg a jogállamiság bázisát.

Ha elméletileg nem záránk ki a fizikai és pszichikai tortúra lehetőségét, azonnal olyan precedenst teremtenénk, amely megjósolhatatlan következményekbe és megválaszolatlan kérdésekbe torkollana. Ki, milyen módon és milyen cél érdekében határozhatná meg, hogy mikor szabad és mikor nem a fogvatartottal szemben fizikai ráhatást alkalmazni? Hogyan lehetne mindezt szabályozni, és ki végezné el a „piszkos munkát”? A kérdések abszurditása már magában hordozza a helyzet bizonytalanságát.

Számos egyéb ellenérv szerint elindulhat az események kiszámíthatatlan láncolata, a következmények megjósolhatatlanná válnak. Az úgynevezett „slippery slope”-hatás²⁹ valósulhat meg, és minderre több példa idézhető. Kérdés, hogy a

²⁹ Az angol értelmezés szerint: „It suggests that an action will initiate a chain of events culminating in an undesirable event later without establishing or quantifying the relevant contingencies.”

Guantánamo-öbölben vagy Irak különböző börtöneiben történtek nem azért fordulhattak-e elő, mert a később ismertető, államilag engedélyezett módszerek alkalmat adtak egyes végrehajtóknak szélsőséges ösztöneik kiélésére. Az izraeli példa is egy ilyen hatás valódiságát igazolhatja: a Landau-bizottság javaslata szerint a letartóztatott terroristagyanús személyek esetén az izraeli kormányzat hozzájárult a kínzás bizonyos formájának alkalmazásához, ha feltételezhető volt, hogy mindez elengedhetetlenül szükséges a lakosság ellen irányuló terrorakció közvetlen elhárításához. 1999-ben a legfelsőbb bíróság, érzékelve az izraeli börtönökben megvalósult szélsőséges eseteket, már azt erősítette meg, hogy nincs jogi alapja a kínzás megengedhetőségének.

Az igazságszolgáltatás lehetséges tévedése sem zárható ki olyan esetekben, amikor például terroristagyanús személyekkel szemben alkalmazná a kínzás módszerét. Visszatekintve az angliai büntetőhatalom ítélkezési gyakorlatára, az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) által elkövetett robbantások megítélésekor több példa is alátámasztja a hiba előfordulásának lehetőségét.³⁰

Pszichikai kényszer alkalmazása az Egyesült Államokban

A 2001. szeptember 11-i terrortámadás gyökeresen megváltoztatta a biztonságpolitikai kérdések megítélését, és korábban elképzelhetetlen események láncolatát idézte elő. Az Egyesült Államok és szövetségesei 2001 őszén megdöntötték a tőlük rezsimit Afganisztánban, világméretű hajtóvadászatot indítottak az al-Kaida terrorszervezet tagjainak kézre kerítésére, és Irakban is az amerikai fegyverek hozták el a *Huszein*-kormányzat bukását. A *Bush-adminisztráció* által meghirdetett „háború a terror ellen” hozzájárult – egyebek között – az emberi jogok tágan vett fogalmán belül a kínzás és megalázó bánásmód sajátos értelmezéséhez. Mindehhez magyarázatul szolgál, hogy az alapjogok és a nemzetbiztonsági célok gyakori ütközése a korábbi helyzethez viszonyítva megváltozott kezelési módokat igényel.

Az amerikai kormányzat a terrorizmus elleni küzdelemben számos olyan intézkedést vezetett be, amelyek – több meghatározó nemzetközi szervezet véleménye alapján – kívül esnek a jogállamiság keretében megengedett módszereken. Elég csak arra utalni, hogy a terrorizmussal vádolt külföldi állampolgárok esetén a deklarált cél nem más, mint „törvényen kívüli személynek” tekinteni őket. A Kuba területén, a

³⁰ Hack Péter: A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008

Guantánamo-öbölben működtetett tábor az egyik legtöbbet idézett példa arra, amikor bírósági engedély nélkül tartóztatnak le különböző személyeket, és vádemelés nélkül tartják őket határozatlan ideig fogva. A guantánamói tábor kiválasztásánál döntő szerepe volt, hogy nemzetközi jogi értelemben nem az Egyesült Államok territórium, így bizonyos tanácsadói körök korábbi véleménye szerint nem érvényesülnek az amerikai alkotmányban lefektetett normák, valamint a nemzetközi emberi jogi standardok. Ez a vélekedés kártavarként omlott össze 2004 júniusában, amikor az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága az egyik ügyben megállapította a jogellenességet.³¹ A nemzetközi emberi jogok védelmét szolgáló egyezmények megkerülését szolgálta az a módszer is, ahogyan az Egyesült Államok gazdasági vállalkozásokat, magántulajdonú biztonsági cégeket bízott meg a kihallgatások lebonyolításával: a feladatban mintegy huszonöt ezer ügynevezett „civil contractor” vett részt. Ők hajtották végre az iraki Abu Graib börtönben megvalósuló cselekmények egy részét. Természetesen az állam ezzel a módszerrel sem bújhat ki a kínzás tilalma tekintetében vállalt nemzetközi kötelezettségei alól, mint ahogy ellentétes a nemzetközi jog normáival a világ különböző helyein titokban fenntartott fogolytáborok működése, vagy a letartóztatott, terrorizmussal vádolt személyek kontinenseken átívelő, az emberi jogi szervezetek előtt rejtve maradó különböző országok közötti utaztatása.

Guantanamo Bay

A 116 km² Guantanamo Bay támaszpontot 1898 óta használja az amerikai haditengerészet, minderről Washington és Havanna 1902-ben bérleti szerződésben állapodott meg. 2002 óta 775 személyt szállítottak ide, és 420-an térhettek vissza hosszabb-rövidebb idő múlva a hazájukba.³² A statisztikai számok tükrében vizsgálva a fogvatartottakat, meglepő adatok állapíthatók meg:

1. a foglyok 55 százalékát nem vádolják semmilyen az Egyesült Államok vagy szövetségesei ellen elkövetett ellenséges lépéssel;
2. a fogvatartottak csak mintegy nyolc százaléka tekinthető al-Kaida-harcosnak; mintegy negyven százalékuknak lehetnek laza kapcsolatai a terrrorszervezettel és további 18 százalékuknak a tálib rezsimmel;
3. csak a foglyok öt százalékát fogták el az Egyesült Államok fegyveres erői, 86 százalékát a pakisztániak vagy az ügynevezett Északi Szövetség tartóztatta le; megjegyzendő, hogy őket akkor adták át az Egyesült Államok hatóságainak, amikor Amerika minden elfogott, feltételezhetően ellenséges harcos után fejpénzt fizetett...

³¹ <http://www.law.cornell.edu/supct/html/03-334.ZS.html>

³² Sie nennen ihn den Kindersoldaten. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 11. 09. 2008., S. 6.

A New York-i támadások egyik kitermelőjét (*Al-Katani*) szintén Guantánamón tartották fogva. Elsőként 160 napot töltött egy rendkívül szűk cellában mesterséges világítás mellett. Majd ez után következett 54 napon keresztül a folyamatos kihallgatás – ebből 48 napig napi 18-20 óra, megszakítás nélkül. Többször meztelenre vetkőztették, női fehérneműt kellett viselnie, pórázon vezették, nagy mennyiségű intravénás oldatokat kapott, és megtiltották a vécé használatát, valamint három napig nem hagyták aludni. Mindennek csak az vetett véget, hogy az utolsó napon már megszűnőben voltak az életfunkciói, és végül újra kellett éleszteni.³³ Mások esetében a vallási jelképek meggyalázására került sor: a Koránt lapjaira tépték, és megtaposták a hívő foglyok jelenlétében. Mindezen általános gyakorlat alapján nem tűnhet meglepőnek, hogy több fogvatartott éhségstrájkba kezdett, ez után orvosi segítséggel történő mesterséges kényszertáplálásuk következett. A World Medical Association kifejezetten tiltja az orvosi segítséget az ilyen esetekben³⁴, az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága pedig a kínzással egyenértékűnek tekinti.

A jogszabályi környezet

A terrortámadások után az amerikai kormányzat háborús doktrínát hirdetett meg, új dimenzióba helyezte a külső és belső fenyegetés elleni küzdelmet. Ennek közvetlen hozadéka, hogy az addig alkalmazott büntetőeljárás szabályok keverednek a hadijog jogintézményeivel, így a terrorizmussal gyanúsítottak esetében háttérbe szorulnak a hagyományos eljárásjogi garanciák. Alapvető törekvés mutatkozott meg abban, hogy a hivatalos szervek „a terror elleni háborúra” hivatkozva nem tekintették mérvadónak a belső büntetőeljárás-jog szabályait, az elfogottakat – függetlenül állampolgárságuktól – „jogellenes ellenséges hadviselőnek” tekintették, akikre a genfi egyezmény sem vonatkoztatható.

Az első jelentős törvény, amely a terrortámadások után született, a 2001. október 26-án elfogadott, a médiában „amerikai hazafiassági törvény”-nek nevezett *USA Patriot Act*³⁵ volt. (A törvényt szinte mindenütt találóan, de helytelenül fordították amerikai hazafiassági törvénynek. Az elnevezés ugyanis a *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism* rövidítéséből ered.) A törvénytervezetet oly sietve kellett elfogadnia a törvényhozásnak, hogy a képviselők írásbeli formában meg sem kapták a szavazás előtt.

33 <http://ccrjustice.org/learn-more/reports/publication:torture-mohammed-al-qahtani>

34 <http://www.wma.net/e/policy/b3.htm>

35 <http://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html>

A törvény céljai között szerepel a terrorizmusra vonatkozó információgyűjtés és feldolgozás hatékonyságának növelése. A jogszabály lehetővé teszi, hogy a hatóságok az adatgyűjtések, házkutatások lehetőségét a korábbiakhoz képest gyakrabban alkalmazhassák, és az érintett tiltakozási lehetőségei csak nagyon szűk körben érvényesüljenek. Bírói engedély nélkül a jogszabály alapján lehetőség van az internetezési szokások és az elektronikus levélforgalom ellenőrzésére, valamint a telekommunikációs eszközökkel folytatott beszélgetések lehallgatására. Az így kapott információ – a korábbi helyzettel ellentétben – a büntetőeljárásban bizonyítékként felhasználható. A törvény egyik legmeglepőbb rendelkezése lehetővé teszi, hogy a biztonsági szervek az Egyesült Államok területén bármely könyvtárban információt gyűjtsenek az olvasók kölcsönzési szokásairól, mikor mit olvasnak, de minderről tilos az olvasót tájékoztatni. A törvény tartalmaz egy olyan záradékot (*Sunset Clause*), amelynek alapján az intézkedések csak időlegesen maradnak hatályban, ez az időszak viszont „a terrorizmus ellen folytatott háború” befejezéséig tart.

A következő jelentős jogalkotási lépés a belbiztonsági törvény (*Homeland Security Act*)³⁶ elfogadásához fűződik. A törvény a szövetségi kormányzat rendszerének a második világháború utáni legnagyobb átszervezését tartalmazza, de lényeges nemzetközi vonatkozásokkal is bír, például a légiutas-nyilvántartási adatállományok légi fuvarozók által történő feldolgozásáról.

A katonai bizottságok felállításáról és működéséről rendelkező jogszabály vállotta ki a leghesesebb tiltakozásokat. Már egy héttel a terrortámadások után az elnök engedélyezte a közvetlen katonai erő alkalmazását a szeptember 11-i támadások előidézői ellen (*Authorization for Use of Military Force*), majd 2002 márciusától olyan kormányrendelettel felállított, háromtagú katonai bizottságokat (*Military Comissions*) hoztak létre, amelyek kizárólagos feladata a terroristagyanús személyek elleni eljárások elsősorban Guantánamón történő lefolytatása volt. 2006 júniusában a *Hamdan v. Rumsfeld-ügyben*³⁷ a legfelsőbb bíróság (*Supreme Court*) mind formai elvekre, mind anyagi jogszabályokra hivatkozva jogellenesnek ítélte a katonai bizottságok tevékenységét, amely sérti az Egyesült Államok alkotmányát, a katonai tevékenységre vonatkozó törvényeket és a genfi egyezmény szabályait. Ilyen bizottságok csak kongresszusi felhatalmazással hozhatók létre; erre válaszul született meg 2006 októberében a katonai bizottságokról szóló törvény (*Military Comissions Act*)³⁸.

A katonai bizottságok tevékenységével szembeni marasztalás egyik centrális pontja a *habeas corpus* – a letartóztatás és a fogva tartás elemi, nemzetközileg

36 <http://www.whitehouse.gov/deptofhomeland/bill/>

37 <http://www.supremecourtus.gov/opinions/05pdf/05-184.pdf>

38 <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2006/10/20061017.html>

elfogadott – elveinek megsértése volt. A habeas corpus része az Egyesült Államok alkotmányának³⁹, a kormányzat csak külső támadás vagy belső felkelés esetén tekinthet el alkalmazásától.⁴⁰ Ennek érvényesülésekor minden esetben csak olyan bíróság hozhat döntést a fogva tartásról, amely független az azt végrehajtó hatóságtól; ez védi a terhelhet az önkényes, határozatlan idejű fogva tartástól. A katonai bizottságok munkáját meghatározó jogszabályban (*Military Commission Act*) megjelent egy korábban ismeretlen jogi terminus technicus, a „jogellenes ellenséges hadviselő” (*unlawful enemy combatant*) fogalma is.

A törvény rendelkezik arról, hogy a szövetségi bíróságok (*federal courts*) joghatóság hiányában nem járhatnak el a „jogellenes ellenséges hadviselők” *habeas corpus* beadványai esetén. Mindez alapvetően kérdőjelezte meg a hatalmi ágak elkülönülésének érvényesülését az Amerikai Egyesült Államokban. (A norma rendelkezéséhez fűzött magyarázat kiemeli a joghatóság nemzetközileg elfogadott elveit; ezért van nagy jelentősége annak, hogy a foglyok fogva tartására, őrizetére, kihallgatására nem az Egyesült Államok területén kerül sor.)

A törvény utalást tesz a kínzás fogalmának gyakorlati értelmezésére, később ezt az ENSZ Kínzás Elleni Bizottsága nem tartotta összeegyeztethetőnek a nemzetközi jogban elfogadott definíciókkal. Az amerikai rendkívül szűk értelmezés szerint lényegében csak akkor beszélhetünk kínzásról, ha a hivatalos szervek képviselői meghatározott cél érdekében, szándékosan, olyan jelentős testi és lelki fájdalmat és szenvedést idéznek elő, amely halálhoz, illetve az emberi szervezet tartós károsodásához vezet, valamint a pszichikai, mentális károsodás hónapokig, esetleg évekig fennáll. Emé értelmezés szerint az alkalmazott kihallgatási technikák közül a hipotermia (a test lehűtése), az alvás megvonása vagy a vízbe fojtást utánzó technika (*waterboarding*) nem tartozik a kínzás kategóriájába, mint ahogy az embertelen, megalázó bánásmód sem.

Az előbbieket alapján nem tűnik meglepőnek, hogy a legfelsőbb bíróság korszakos döntésében 2008. június 12-én kimondta a törvény bizonyos vonatkozásainak alkotmányellenességét.⁴¹ A bíróság indoklásában hangsúlyozta, hogy az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya garantálja a hatalmi ágak egyensúlyát, a kormányzat elszámolhatóságát, valamint az egyén szabadságát a túlzott kormányzati hatalommal szemben. Az állam biztonsága nemcsak attól függhet, hogy a nemzetbiztonsági szervek milyen információkat szereznek meg, hanem a bizton-

39 http://www.usconstitution.net/xconst_A1Sec9.html

40 „The privilege of the Writ of Habeas Corpus shall not be suspended, unless when in Cases of Rebellion or Invasion the public Safety may require it.”

41 <http://www.law.cornell.edu/supct/html/06-1195.ZS.html>

ságnak legalább ilyen fontos összetevője a törvénytelen fogva tartás elleni fellépés, valamint az egyéni szabadság is.

Összegzés

Az érintett európai jogesetek és a terrorizmus elleni amerikai fellépés alapvetően két nézetrendszer ütközését jelenti.⁴² Az egyik megközelítés szerint ezeket a jelenségeket a jogállamok alkotmányos, demokratikus normái szerint kell értékelni, míg a másik alapján kivételes jogrendre, illetve a terroristacselekmények esetén a háborús viszonyrendszereket meghatározó nemzetközi hadijog szabályainak alkalmazására van szükség. Mindkét esetben előfordul a humanitárius jog nemzetközi jogforrásokban lefektetett normáinak lazulása, a pillanatnyi céloknak alávett egyedi jogértelmezés.

Megítélésem szerint az említett jelenségek értékelésénél elengedhetetlen a jogtörténeti szemléletmód, valamint a jogfejlődés lokális jellemzőinek kiemelése. A pszichikai kényszer és annak a legalitás határán mozgó alkalmazása azért is kelthet különös megütközést, mert a vizsgált államok jogállami és demokratikus jellege mindaddig összeegyeztethetetlennek tűnt az előbbieken bemutatott fejleményekkel. Nem Észak-Korea, Burma vagy egy afrikai diktátor megnyilvánulásai ezek, hanem Európában, az amerikai kontinensen, vagy éppen a Közel-Keleten meghatározó államok gyakorlatai. Természetesen túlzás lenne a német rendőrfelügyelő magatartását az amerikai kihallgatási módszerekkel vagy az izraeli terrorelhárítás feladataival összehasonlítva azonos súlyú cselekményként értékelni, de éppen ezek a különbségek vezethetnek el a motivációk jobb megértéséhez – még ha mindez nem jelenti is az általános elfogadottságot. Fontos kiemelni a társadalmi kontroll működését is, hiszen a jogrendszer határozott válaszokat adott a felmerülő kérdésekre, a jogalkalmazás során pedig eltérbe kerültek az ellentmondások.

Összességében megállapítható: az emberi méltóság védelme, a kínzás bármilyen formájának, így a pszichikai kényszer alkalmazásának tilalma a fejlett demokráciákban és jogállamokban alkotmányos rendelkezésként érvényesül. Hosszú fejlődés következtében mindezen alapjogi értékek védelme ma már számos országban csorbitatlanul teljesedik ki. Az állam és polgára közötti viszony minőségét határozza meg, hogy milyen eszközzel és módon érvényesíti az államhatalom és intézményrendszere az emberi jogi alapelvek gyakorlati alkalmazását. Elfogad-

42 Szikinger István: Terrorizmus és jogkorlátozás. *Fundamentum*, 2005/3., 73. o.
<http://157.181.181.13/dokuk/05-03-06.pdf>

hatónak kell tekintenünk, hogy hasonló tényálláselemek mellett is különböző joghatásokat vált ki egy cselekmény a jogállamiság kritériumait egyaránt hordozó államokban. Az Amerikai Egyesült Államok a terrorizmus közvetlen fenyegetésének árnyékában sokszor vitatott módszereket is tolerálhatónak tekint, míg az európai jogállamokban a „fájdalomküszöb” máshol húzódik. Másrészt a világszerte tapasztalható globalizáció és különösen az európai kontinensen megvalósult integráció miatt fontossá vált, hogy egységes válaszok szülessenek ezekre a problémákra, és létrejöjjen egy többé-kevésbé azonos alapokra épülő normarendszer.

A jogszabályok érvényesülésének fontos feltétele a széles körű társadalmi elfogadottság, a norma rendszerének kiszámíthatósága, tartalmának következetessége. A jogszabályokban visszatükröződik a közösség értékrendje és általa az a fundamentum, amelyre a társadalom építkézhet. A permanens változások miatt folyamatos adaptációra is szükség van, az útkeresést sokszor ellentétek jellemzik. Ez az útkeresés tapasztalható a Daschner-ügy során, az amerikai törvényhozás jogalkotásában, a terrorizmus elleni nemzetközi küzdelemben felvetődő alapjogi kérdések kezelésekor, és lehetséges, hogy a cél elérése nem a leghatékonyabb módon történik. Megállapítható, hogy a közvetlenül érintett társadalom reakciója, elvárása, „igazságérzete” részben ellentétes a jogi normák által közvetített képpel. Ez nem azt jelenti, hogy a rendőrség által alkalmazandó pszichikai kényszer vagy az amerikai kihallgatási technikák általánosan elfogadottakká váltak volna. Mindazonáltal a gátlás az ilyen módszerek egyértelmű és általános elutasítása tekintetében kézzelfoghatóan csökkent. Elindult egy olyan folyamat, amely szakmai viták, érvek és ellenérvek kereszttüzében keresi az ellentmondásokból a kiutat, és elvezet az európai, valamint a nemzetközi jogfejlődés következő lépcsőjéhez.

Ma még megjósolhatatlan, milyen irányban dől el a kérdés.